

ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

**СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор
Харківський національний університет внутрішніх справ**

УДК 341.131

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.9>

Теоретичні аспекти обвинувачення та кримінального переслідування постійно були акцентовані в наукових публікаціях. Учені не мали єдиного теоретичного підходу щодо визначення обвинувачення. Кримінальне переслідування завжди викликало суперечки в наукових колах. З одного боку, чинний кримінальний процесуальний кодекс визначив зміст обвинувачення, з іншого боку, законодавство виключає статус обвинуваченого на стадії досудового розслідування, а встановлює його тільки на стадії судового розгляду. Проблема кримінального переслідування обходиться законом. Основні елементи встановлені під час досудового розслідування у разі пошукових, оперативно розшукових, розшуку підозрюваного. Стадія судового розгляду встановлена на підставі змагальності сторін, учасників процесу, тому кримінальне переслідування не має правових підстав для її застосування. На підставі аналізу наукових точок зору надається класифікація основних положень обвинувачення та кримінального переслідування, розкривається правовий, процесуальний зміст цих категорій.

Ключові слова. слідчий, прокурор, суддя, обвинувачення, кримінальне переслідування, сторони, учасники, стадія, вирок.

Актуальність і ступень дослідження

Статут кримінального судочинства у 1864 році визначив процесуальні положення досудового розслідування та судового розгляду, на підставі романо – німецької, класичної правової школи. У такому разі

було встановлено, що кримінальний процес здійснюється відносно обвинуваченого. Під час судового розгляду, оскільки обвинувачений знаходиться під судом, його статус змінюється на підсудного. Ця теоретична концепція проіснувала до 2012 року.

Після прийняття та вступу в дію чинного кримінального процесуального кодексу під час досудового розслідування статус особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, був встановлений як підозрюваного. Під час судового розгляду статус підозрюваного законом визначено, як обвинуваченого.

Процесуальний зміст повідомлення про підозру є сутністю кримінальної процесуальної категорії обвинувачення та є тим відправним моментом, який дозволяє встановити елементи пізнання шляхом реалізації встановлених доказів та обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування. Ці критерії побудовані на підставі фундаментальних засад права та визначають теоретичну основу обвинувальної діяльності слідчого, прокурора, публічного обвинувача.

Комплексне дослідження сутності обвинувачення є процесуальним засобом визначення моментів доказової бази вини та обставин, що потребують подальшого удосконалення чинного законодавства, підвищення законності та правопорядку.

Мета і завдання дослідження дозволяє виявити окремі теоретичні положення закону, неоднозначність та суперечливість дея-

ких положень понятійного апарату під час обвинувальної діяльності, кримінального переслідування під час досудового розслідування, складання повідомлення про підозру, зупинення кримінального провадження, а також окремі аспекти реалізації диспозиції правових норм кримінального та процесуального законодавства під час закриття кримінального провадження за реабілітуючими та не реабілітуючими обставинами відносно підозрюваного (обвинуваченого), яка приєднана до кримінальної відповідальності.

Наукова новизна дослідження включає до себе визначення процесуальної сутності обвинувачення, на початку досудового розслідування, під час оголошення повідомлення про підозру, обрання міри запобіжного заходу та визнання обвинуваченого винним і проголошення вироку. На підставі нормативного визначення положень чинного законодавства та елементів застосування практики розроблено положення щодо поняття, предмета, змісту, процесуальної форми обвинувачення. На підставі виконання функцій сторін процесу запропоновано класифікаційні ознаки сторони обвинувачення на стадіях, окремих етапах процесу.

Сучасні проблеми реалізації обвинувачення свідчать про те, що вони потребують фундаментального доопрацювання, а саме: концептуальні зміни повинні торкнутися інституту приватного обвинувачення, відмови публічного обвинувача та судді від обвинувачення.

Теоретичні розробки обвинувачення знаходяться під постійними науковими поглядами. у цьому разі теоретичні аспекти розглядають забезпечення гарантій обвинувачення. З іншого боку визначається процесуальний статус сторони обвинувачення, яка здійснює обвинувачення, затримує підозрюваного за вчинення кримінального правопорушення, складає повідомлення про підозру, проводить слідчі (розшукові) дії, оцінює докази та надсилає кримінальне провадження до прокурора та суду щодо прийняття процесуального рішення. Інший підхід до обвинувачення встановлено на стадії судового розгляду, у цьому разі тео-

ретичною основою є змагальність процесу, визначення вини під час процесуальних суперечок та прийняття судом справедливого, неупередженого, законного вироку.

Учені, розглядаючи ці аспекти проблематики, вважають, що особа, відносно якої проводиться кримінальне провадження та знаходиться в колі кримінальної відповідальності, не завжди має можливість оцінити правову ситуацію, у якій вона знаходиться. По-перше, з боку органів кримінальної юстиції здійснюється психологічний тиск на підозрюваного. По-друге, закон та диспозицію статті людина, яка не володіє юридичними знаннями, не завжди правильно може трактувати. Забезпечення захисника має обмежений вигляд, оскільки він вступає в процес тільки після підписання договору про юридичну допомогу, надання слідчому, прокурору всіх необхідних юридичних документів, які дозволяють йому взяти участь у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Крім того, практика має багато прикладів, коли слідчий перед допуском захисника проводить його допит у якості свідка, тим самим останній не має права забезпечити захист. Другий аспект проблеми, слідчий має повноваження відсторонити захисника в разі встановлення обставин виконання своїх повноважень, які виходять за межі правового або процесуального статусу. При цьому закон не пояснює збирання, доведення фактичних даних, які свідчать про порушення захисником своїх повноважень. Практика надає приклади, коли оперативні підрозділи надають слідчому не перевірену інформацію, на підставі якої він відстороняє захисника від захисту.

Кримінальний процесуальний закон вказує, що слідчий оцінює фактичні дані, відомості про факти на підставі внутрішнього переконання, що фактично ставить його у положення обвинувача, як сторони обвинувачення. На підставі доказів, які збираються під час досудового розслідування, слідчий, прокурор, суддя повинні встановити істину. Оцінка доказів проводиться під час судового розгляду, оскільки тільки докази, які підтверджені під час судового засідання, мають бути покладені в описову та мотивовану частину вироку.

Ю.П. Алєнін, С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевой, В.М. Хотинець, І.С. Галаган, О.В. Капліна, О.Г. Шило, С.А. Шаренко та інші вчені надали процесуальний зміст обвинувачення. Їх теоретичні положення були закріплені у чинному законодавстві [1; 2; 4; 7; 9; 12; 19].

С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевой, М.М. Міхеєнко, В.П. Шибіко, В.Т. Нор та ін., розкриваючи зміст обвинувачення, вважали цю категорію як функцію органів кримінальної юстиції, яка направлена на встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного (обвинуваченого). Теоретичний зміст автори розкривали через процесуальні повноваження сторони обвинувачення та процесуальний статус обвинуваченого, що визначено у чинному законодавстві. При цьому зміст процесуальних прав обвинуваченого включає до себе забезпечення гарантій прав, свобод та інтересів, як учасника кримінального провадження [2; 4; 9; 11].

В.М. Трубинов, Д.С. Слінько, О.Є. Скакун, О.Г. Шило, С.А. Шаренко та ін. виступили як опоненти та уточнили окремі положення теоретичних аспектів. Вони вважали, що вчинення кримінального правопорушення не може бути основою для оголошення повідомлення про підозру, оскільки досудове розслідування проводиться для встановлення істини обставин кримінального правопорушення, а буде встановлений підозрюваний (обвинувачений), залежить від доказів, які повинен збирати та оцінювати слідчий, прокурор під час досудового розслідування [16: 18; 19].

Ст. 3 КПК України вказує, що обвинувачення є твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

І.С. Галаган, Д.С. Суло, М.М. Міхеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко, Л.В. Лобойко та ін., писали, що процесуальним моментом початку реалізації обвинувачення в кримінальному провадженні можна вважати складання слідчим, прокурором повідомлення про підозру [7; 11; 13].

Кримінальний процесуальний закон ст. ст. 277-278 КПК України встановив, що повідомлення повинно мати відомості, зо-

крема прізвище та посаду слідчого, який здійснює повідомлення; найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; анкетні відомості особи, якій повідомляється про підозру; правовий зміст підозри, його матеріально правова кваліфікація кримінального правопорушення, із зазначенням статті кримінального закону України.

Для забезпечення гарантій підозрюваного, слідчий повинен роз'яснити права та обов'язки, а також надати можливість спілкування з захисником для встановлення правової позиції захисту від обвинувачення. Слідчий повинен побудувати правові відношення з підозрюваним (обвинуваченим) таким чином, щоб встановити істину та обставини кримінального правопорушення об'єктивно, неупереджено, у повному обсязі.

М.І. Бажанов, Т.В. Варфоломєєва, Л.В. Лобойко та ін., вказували, що повідомлення про підозру, як обвинувачення, має самостійне значення. Аналізуючи текст чинного процесуального законодавства, автори вказували, що обвинувачення повинно бути встановлено відносно конкретної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Кримінальний процес України побудовано таким чином, що на стадії досудового розслідування має ознаки змагальності та публічності, які суперечать один одному. Єдиної думки відносно взаємозв'язку обвинувачення та кримінального переслідування вчені не визначили, оскільки з методологічної точки зору до кінця не встановлена функція обвинувачення на стадії досудового розслідування [4; 5; 13].

На підставі функції обвинувачення кримінальний процесуальний закон встановив статус сторони обвинувачення. Згідно зі ст. 36-41 КПК України сторона обвинувачення включає до себе слідчого, дізнавача, прокурора, оперативні підрозділи. Аналіз положень диспозиції статті КПК України вказує, що закон до кінця не визначив структурне положення сторони обвинувачення. З одного боку, сторона обвинувачення має здійснювати обвинувачення, з іншого кримінальне переслідування. Ці елементи не можуть бути поєднані в єдине значення. Крім того, запропоновано вважати учасників сторони

обвинувачення рівними процесуальними правами, однак регламентація закону, в окремих випадках, ставить слідчого в процесуальну залежність від прокурора. У разі проведення слідчих (розшукових) дій, які тимчасово обмежують процесуальні права та обов'язки підозрюваного (обвинуваченого) для прийняття процесуального рішення слідчий повинен отримати згоду прокурора та ухвали слідчого судді. Ці елементи становлять основу процесуальної методології.

О.В. Баулін, Н.С. Карпов, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова та ін. вважають, що слідчий здійснює обвинувачення. Обґрунтовується положення, що функція обвинувачення – напрямок кримінальної процесуальної діяльності. Процесуальні дії сторони обвинувачення спрямовані на розкриття, встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Функція обвинувачення повинна здійснюватися під час дії функції захисту [3; 14; 17].

В.В. Вапнярчук, Н.В. Глінська, В.М. Стратонов, С.М. Стахівський та ін. надали основні елементи обвинувачення, виходячи з отримання слідчим доказової інформації. Перший аспект проблеми визначається отриманням фактів, фактичних даних під час проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальне їх закріплення як доказів. Друге положення виникає під час отримання фактичних даних у разі проведення оперативно розшукової діяльності оперативних підрозділів. Слідчий збирає докази, перевіряє їх та оцінює з позиції законності, достатності, достовірності, допустимості або недопустимості до головного факту доказування [6; 10; 14; 15].

Практика вказує на багато прикладів, коли інформація оперативних підрозділів не відповідає доказу та отримана з порушенням процедури доказування. Ці казусні ситуації закон встановлює у ст. 87 КПК України, а саме: суддя, учасники судового розгляду мають право визнати докази недопустимими, які отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Виклад загального матеріалу

Юридична конструкція обвинувачення передбачає кримінальне переслідування

особи, відносно якої проводиться досудове розслідування. Функція обвинувачення пов'язана з функцією кримінального переслідування, оскільки, по-перше, її здійснює сторона обвинувачення, яка збирає докази під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій. По-друге, досудове розслідування встановлює публічність обвинувачення та змагальність окремих положень досудового розслідування, зокрема слідчий, прокурор забезпечують захист прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. Процесуальний аспект кримінальної відповідальності збігається з поняттям кримінального переслідування.

Пропонуємо визначити елементи обвинувачення під час досудового розслідування.

Перший елемент встановлений під час оголошення повідомлення про підозру. Ст. ст. 276-279 КПК України вказує, що повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з передбачених законом запобіжних заходів; наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Це обвинувачення повинно бути складено на підставі обставин вчинення кримінального правопорушення, визначенням кваліфікації норми кримінального законодавства. Особливу увагу слідчий, прокурор повинні надати підозрюваному під час забезпечення гарантій його прав, обов'язків та законних інтересів. По-перше, слідчий, прокурор повинні роз'яснити процесуальні права, пояснити кваліфікацію за проханням підозрюваного. По-друге, надати можливість забезпечення захисту та спілкування із захисником необмежений час. По-третє, у разі затримання підозрюваного або обрання слідчим суддею міри запобіжного заходу слідчий, прокурор повинні повідомити членів сім'ї підозрюваного про місце його перебування.

Другий елемент обвинувачення – це проведення допиту підозрюваного за участю захисника. Чинне кримінальне процесуальне

законодавство встановлює межі проведення допиту, визначає питання, які слідчий повинен вирішити на підставі ст. 91 КПК України, а саме: встановити всі аспекти вчинення кримінального правопорушення, та визначити вину підозрюваного його пом'якшувальні та обтяжуючі обставини. Важливо перед проведенням допиту встановити психічний стан підозрюваного, чи були в нього травми голови, спини, лікувався, чи був на обліку в психіатричних клініках.

Наступний елемент включає в себе можливість ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження та отримати обвинувальний акт. Закон розкриває процесуальні права підозрюваного під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. По-перше, підозрюваний має час для ознайомлення, в повному обсязі отримує матеріали кримінального провадження. По-друге, захисник зобов'язаний бути присутнім під час ознайомлення, він повинен надати пояснення та визначити позицію захисту. У разі затягування часу ознайомлення з матеріалами кримінального провадження слідчий має право встановити графік ознайомлення.

Після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження підозрюваний отримує обвинувальний акт.

Останній елемент обвинувачення встановлений під час судового розгляду кримінального провадження. Під час отримання матеріалів кримінального провадження суддя ухвалює процесуальне рішення щодо визначення процесуального статусу підозрюваного та змінює його на обвинуваченого на судових стадіях процесу.

Суддя проголошує вирок відносно обвинуваченого після судового розгляду та встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення.

Доведено, що кримінальне переслідування починається відносно підозрюваного, якого слідчий, прокурор мають право затримати до процесуального рішення судді на 72 години в порядку ст. 208 КПК України. Закон встановлює підстави затримання, а саме: якщо цю застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; особа безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у

тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи. Кримінальне переслідування проводиться для припинення протиправної діяльності підозрюваного.

Другий елемент кримінального переслідування можна визначити на підставі ухвали слідчого судді, який на стадії досудового розслідування обирає міру кримінального заходу або запобіжний захід тримання під вартою. Наступне положення включає зупинення кримінального провадження у разі втечі підозрюваного, відмова його явки до слідчого або до суду, У цьому разі слідчий, прокурор повинні скласти постанову про зупинення досудового провадження та постанову про розшук підозрюваного.

Після проголошення вироку суду, статус обвинуваченого змінюється на засудженого. Кримінальне переслідування здійснюється під час виконання вироку, у разі знаходження засудженого в місцях позбавлення волі.

Висновок

Категорія обвинувачення пов'язана з кримінальним переслідуванням. Незважаючи на відсутність процесуального визначення кримінального переслідування, воно здійснюється стороною обвинувачення під час досудового розслідування та судового розгляду, а також після проголошення вироку та відбування покарання засудженим. Процесуальна сутність обвинувачення встановлена на підставі вчинення певною особою протиправного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Процесуальна сутність кримінального переслідування визначається забезпеченням органами кримінальної юстиції встановлення істини обставин кримінального правопорушення, вини підозрюваного та застосування міри кримінального покарання за вчинене правопорушення.

Література

1. Аленін Ю.П. Уголовно процесуальний кодекс України / Ю.П. Аленін. Одеса. Одесей. 2003. – 334с.

2. Альперт С.А. Кримінально процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. / С.А. Альперт. Харків. Основа. 1995. – 120с.

3. Баулін О.В. Процесуальна незалежність слідчого та їх правові гарантії/ О.В. Баулін, Н.С. Карпов. К. НАВСУ. 2001. 232с.

4. Бажанов М.И. Изменение обвинения в судебных стадиях . ученик/ М.И. Бажанов Киев. Вища школа. 1983. -360с.

5. Варфоломеева Т.В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника /Т.В. Варфоломеева. – Киев. Вища школа. 1987. – 152с.

6. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування . монографія. / В.В. Вапнярчук – Х. Юрайт. 2017. 408с.

7. Галаган І.С. Кримінальний процес Української РСР / І.С. Галаган, Д.С. Сусло – Київ. Вища школа. 1970. – 252с.

8. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень кримінального процесуального кодексу України. /І.В. Гловюк. Одеса. Юрид. лит. 2015. – 712с.

9. Грошевой Ю. М. Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенець ; за ред. Ю. М. Грошевого. – Харків : Право, 2000. – 487 с.

10. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень / Н.В. Глинська Київ. Істина. 2014. – 588с.

11. Міхеєнко М.М. Кримінальний процес України / М.М. Міхеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко – Київ. Либідь. 1999. – 536с.

12. Капліна О.В. Кримінальний процес /О.В. Капліна, Ю.М. Грошевой, О.Г. Шило – Харків: Право, 2013, – 820с.

13. Лобойко Л.В. Методи кримінального процесуального права / Л.В. Лобойко – Дніпро. Днепр.Держ. ун-т внутрішніх справ. 2006. -352с.

14. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів / С. М. Стахівський. – Київ : Атака, 2009. – 64 с.

15. Стратонов В.М. Кримінальна теорія пізнавальної діяльності / В.М. Стратонов – Херсон, 2009. – 440с.

16. Трубников В.М. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення

покарання у виді позбавлення волі: кримінально правові та кримінально процесуальні аспекти: монографія/ В.М. Трубников, О.Є. Скакун, Д.С. Слінько – Х. ХНУ ім.. Каразіна. 2007. -276с.

17. Удалова Л.Д. Кримінально процесуальні гарантії діяльності адвоката / Л.Д. Удалова, С.Д. Савицька – Київ. КНТ. 2014. -169с.

18. Шило О. Г. Теоретико прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Харків : Право, 2011. – 472 с.

19. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні проблеми діяльності слідчого судді / С.Л. Шаренко – Харків. 2021. – 310с.

Slinko Sergey,

Doctor of Law, Professor

Kharkiv National University of Internal Affairs

ACCUSATION IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Theoretical aspects of prosecution and criminal prosecution have been constantly emphasized in scientific publications. Scientists did not have a single theoretical approach to the definition of prosecution. Criminal prosecution has always caused controversy in academic circles. On the one hand, the current criminal procedural code determined the content of the indictment, on the other hand, the legislation excludes the status of the accused at the stage of pre-trial investigation, and establishes it only at the stage of trial. The problem of criminal prosecution is solved by law. The main elements are established during the pre-trial investigation in the case of searches, operative searches, searches for the suspect. The stage of the trial is established on the basis of the adversarial nature of the parties, the participants in the process, therefore criminal prosecution has no legal basis for its application. Based on the analysis of scientific points of view, a classification of the main provisions of the accusation and criminal prosecution is provided, the legal and procedural content of these categories is revealed.

Keywords. investigator, prosecutor, judge, indictment, criminal prosecution, parties, participants, stage, sentence.